

התרעננות לוחמים בשבת

רבני ענף הלכה

- א. הקדמה
- ב. הערכת המציאות – בידי המפקד האחראי ובהתאם להכרעת ה"מרא דאתרא"
- ג. יציאה להתרעננות במלחמת 'חרבות ברזל – חלק מצרכי המלחמה הישירים
- ד. פיקוח נפש ישיר ופיקוח נפש עקיף
- ה. 'עד רדתה' ופיקוח נפש ציבורי
- ו. נמצאת מכשילן לעתיד לבוא
- ז. צרכים נפשיים ומעמדם – דיון בפרט או בכלל
- ח. פסיקת הלכה מתוך אחריות ציבורית
- ט. פרסום היתר בדבר התמוה לרבים
- י. סגולת שמירת השבת ומצוות המלחמה

א. הקדמה

בתום השבועיים הראשונים של מלחמת חרבות ברזל, בכמה גזרות אפשרו המפקדים לחיילים לצאת לחופשת התרעננות בביתם, בכדי לאזור כוחות לקראת התרחבות המערכה והתמשכותה. יציאות אלו התרחשו בימים הסמוכים לשבת, ונמשכו לשבת עצמה. לעיתים היציאה לחופשה התבצעה ביום ו' והחזרה ממנה בשבת¹, ולעיתים היציאה התבצעה בשבת, והחזרה ביום ראשון.

הרבנות הצבאית פרסמה לקראת שבת פרשת נח מסמך הנחיות, בו נאמר שככלל מותרת הן יציאה להתרעננות ביום ששי וחזרה בשבת והן יציאה בשבת וחזרה ביום ראשון, אלא שאם ניתן בקלות לדחות את היציאה למוצאי שבת – כך ראוי לעשות. פסיקה דומה פורסמה לקראת פרשת ויצא, כאשר כוחות גדולים מאוד של לוחמים שעסקו בתמרון עצים ברצועת עזה יצאו לחופשה לנוכח הפסקת האש. פסיקה זו עוררה דיון נרחב, וכמה תלמידי חכמים חשובים שליט"א, חלקם בעלי ניסיון צבאי עשיר ומגוון, טענו כנגדה כמה טענות.

1 בהקשר זה ההיתר מרווח הרבה יותר, ולדעת רבים הותר לכל צורך מצווה שהוא ובכלל זה עונג שבת, ראה שמירת שבת כהלכה מהד' תש"ע, פרק מ, הערה עא; תורת המחנה חלק ב פרק לו תשובה ג. על מקרה זה עצמו כתב הגרשוז"א בספר הצבא כהלכה: "ויש להקל לעוסקים בהצלת נפשות"

אחר העיון בהערות, פרסמנו בגיליון "אסיא" הקודם מאמר שמבהיר את הבסיס ההלכתי ואת הרקע המציאותי לפסיקתה של הרבנות הצבאית, המשיב על כלל הטענות. פרסום המאמר עורר תגובות שונות, יש רבנים שציידו בפסיקת הרבנות הצבאית ויש רבנים שהשיגו עליה באופנים שונים. בעקבות ההערות והטענות, כינס הרב הראשי לצה"ל דיון בנושא עם בכירי הרבנות הצבאית, בו לובנו כלל הטענות של הרבנים שפקקו בהיתר. במאמר זה נביא את תמצית הברור והמענה לטענות השונות.

ב. הערכת המציאות - בידי המפקד האחראי ובהתאם להכרעת "מרא דאתרא"

במאמרו של סא"ל במיל' הרב יהושע בן מאיר שליט"א, הובאה חוות דעתה המקצועית של סא"ל ד"ר מיכל ליפשיץ, ראש הענף הקליני במחלקת בריאות הנפש בצה"ל, ממנה ניתן להסיק שלעיתים יציאת לוחמים לביתם אינה מועילה לחוסנם האישי, ודווקא החזרה לשיגרה במסגרת יחידתית תורמת לחוסן אף יותר. אל"מ במיל' הרב אליעזר שנוולד שליט"א פקפק אף הוא בצורך לצאת להתרעננות, והגדיר זאת כ"אומדנא דלא מוכח".²

על אף החשיבות הרבה של הערכות מקצועיות אלו, ההחלטה על שחרור חיילים להתרעננות בביתם במהלך הלחימה או ההכנות אליה, נתונה בידיהם של המפקדים בשטח. תפקידם של המפקדים לבחון את הצורך מתוך היכרות מעמיקה עם נפשם של החיילים והחוויות אותן הם חוו, וכן מתוך הכרת המצפה להם במעלה הדרך. אין אפשרות להכיר את נפשו של הלוחם באופן מדויק מבלי לחוות זאת באופן אישי, ועל כן הגורם המוסמך לברר את המציאות הוא המפקדים הלוחמים בלבד.³ תשובתנו ההלכתית, על אף שהזכירה מאמר מדעי אחד כתוספת חיזוק, לא התבססה על מחקרים תיאורטיים, אלא על שיחות רבות עם מאות לוחמים

2 נציין עוד, שיש מן הרבנים שטענו שכיום הצורך ביציאת הלוחמים לביתם קטן מבעבר, מכיוון שרבים מהם נושאים טלפונים חכמים המאפשרים תקשורת ויזואלית עם המשפחה. בהקשר לזה נדגיש ונאמר, שתקשורת ויזואלית אינה מחליפה בשום אופן את המפגש הישיר והחם עם בני המשפחה הקרובים. אדרבה, לדעתנו הרגילות לשמור על קשר קרוב ומתמיד עם בני המשפחה, גוררת געגוע וצורך עז יותר מבעבר להיפגש פיזית באופן תכוף יותר.

3 בספר הלכות מדינה (חלק ג עמ' צו-צז) ביאר וביסס עפ"י מקורות רבים, שהחלטות מקצועיות נתונות בידי מי שמכיר היטב את המציאות ואת מכלול השיקולים, ועל כן הורה שהחלטה על קבלת כספי השילומים מגרמניה לא תתקבל במשאל עם אלא על ידי נציגי הציבור ששוקלים את השיקולים הרחבים. על דרך זו, נראה שהחלטות בעניין התרעננות הלוחמים, הנוגעת למערכה בכללה, נתונה רק בידי המפקדים הממונים על כך, שעליהם לשקול את מכלול השיקולים לטובת הצלחת המערכה (כמובן תוך היוועצות גם עם אנשי מקצוע מתחום בריאות הנפש).

ומפקדים⁴, רבים מהם המוכרים לנו כיראי שמים, שקדושת השבת עומדת לנגד עיניהם⁵. בשיחות אלה הצביעו המפקדים כמעט בלא יוצא מן הכלל על הצורך המבצעי לצאת הביתה להתרעננות אפילו בשבת, בכדי להמשיך ולהתמיד בלחימה. לשם הדגמה, בימי הפסקת האש במהלך שבוע אחד, נועצנו בשני מפקדים יראי-שמיים עד מאוד: האחד משמש כמג"ד חי"ר, והשני כרמ"ט של חטיבת חי"ר. הצגנו בפניהם את ההסתייגות המשמעותית מן ההיתר לצאת להתרעננות, ושניהם – בלי לשוחח זה עם זה – קבעו בנחרצות: מי שאוסר על לוחם שיצא מעזה לצאת ולהתענג, כנראה לא ישב מספיק זמן ברק"ם! לדבריהם, ההיתר חיוני ומהותי להצלחת המשך התמרון.

אכן היו גם מפקדים שסברו שנכון לצמצם את היציאה אל הבית משדה הקרב, בדגש על יציאה של חיילים סדירים. כפי שכבר הוסבר, הדבר אכן נתון בסמכותם של המפקדים, שמכירים באופן המדוייק ביותר את המציאות המבצעית ביחידתם, כפי שבסמכותם לקבל כל החלטה מבצעית ומקצועית אחרת. אך מרבית המפקדים סברו ועדיין סבורים שמבחינה מבצעית ישנו צורך חיוני משמעותי שחייל יצא מידי פעם לביתו להתרענן בחיק משפחתו, ועל כן ברובן ככולן של היחידות הלוחמות נקבעו סבבי התרעננות שונים, וזוהי העמדה המקובלת ברוב יחידות צה"ל⁶.

מעבר לכך, הפוסקים דנו בהרחבה כיצד יש לפסוק במחלוקות בין אנשי המקצוע לגבי הערכת המציאות בעניינים הנוגעים לפיקוח נפש. הלכה למעשה⁷, בכל מקום בו ישנה חוות דעת משמעותית ומבוססת לכך שיש בדבר צורך, ואין אמירה מנוגדת מובהקת – חוששים

4 ביחוד דרך "הקו הפתוח" שזכה להשיב במהלך מלחמה זו לעשרות אלפי שאלות. הרבנים באזרחות משיבים בדרך כלל לבני משפחתם או לקהילתם המצומצמת. ייחודי הוא ה"קו הפתוח" בכך שהוא מקבל שאלות מכל גווי האוכלוסייה המשרתת בצה"ל.

5 על הצורך לשלב בין חוות דעת מקצועית-רפואית, ובין הערכה תורנית נכתב רבות; ראו על כך בהרחבה בערך "נאמנות הרופא", בתוך: אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ה'.

6 יצוין שבתאריך כ"ז בטבת תשפ"ד, שוחחנו טלפונית עם ד"ר ליפשיץ שאותה הזכיר הרב בן מאיר במאמרו, והיא הבהירה שדבריה שפורסמו בעיתונות ועליהם התבסס הרב בן מאיר, נאמרו רק ביחס למי שחווה חוויה טראומטית (כגון מאורעות שמחת תורה), שעליו לקבל טיפול בתוך היחידה ולא להתרחק באופן מידי לביתו, כדי למנוע חווייה או מציאות של חוסר תפקוד. אולם לגבי לוחמים השרויים במתח בהכנות לקראת מלחמה, או לאחר לחימה עצימה, היא סבורה שפשוט וברור שיציאה הביתה חיונית, ועל כן צה"ל לא זו בלבד שככלל לא מנע יציאות כאלה, אלא אף עודד אותן ככל שהדבר התאפשר, ובהתאם לשיקול דעתם של המפקדים בשטח.

7 לגבי "רפואה שאינה בדוקה" הורו הפוסקים שאין לחלל עליה את השבת מחמת הספק (ואמנם יש בכך דעות שונות – ראו יביע אומר ח, לז), אך מסתבר שמידע מהימן שנמסר על ידי מפקדים רבים ומנוסים אינו בכלל רפואה שאינה בדוקה ובוודאי שיש לחשוש לו במקום סכנת נפשות, כל שכן כשהדבר נוגע לכלל כולו.

לכך⁸. כל שכן בהיות הדבר נוגע להצלחת המלחמה ולפיקוח נפש של כל ישראל, שבוודאי יש להימנע בו מכל ספק סכנה ואפילו ספק רחוק⁹. בנידון יציאת הלוחמים לריענון, אחר ששוחחנו עם מפקדים ולוחמים רבים שהצביעו על החיוניות שבדבר, שומה עלינו להרחיק מהסכנה ולסייע להצלחת המלחמה, מבלי לחשוש לדעתם השונה של מפקדים ואנשי מקצוע אחרים, חשובים ככל שיהיו¹⁰.

משימה קדושה זו, להכריע בשאלות אלו, מונחת על כתפי המרא דאתרא¹¹ – היא הרבנות הצבאית, שבוחנת את המציאות בשטח, תוך שיח מתמשך עם מאות רבות של לוחמים ומפקדים, ומכוונת לדון דין אמת לאמיתו. על כן הורו רבני "פורום רבני הארץ הטובה" שעליהם נמנים הגר"ד ליאור שליט"א והגר"א אריאל שליט"א¹²:

"אנו קוראים לחיילים לשמוע לרבנות הצבאית והוראותיה. זאת מתוך ידיעתנו את מסירותם הגדולה לשמירת ההלכה, יחד עם הכרת הצרכים שהשעה מציבה לפניהם. במשך כל ימי המלחמה, יש להימנע מכל פרסום

8 ראה על כך בהרחבה במאמרו של הרב מרדכי הלוי פטרפרוינד בקובץ אסיא צט-ק, ובהערות העורך בסוף המאמר.

9 וכפי שכתב הגרי"ה הרצוג (שו"ת היכל יצחק או"ח סימן לא), בעניין בניית ביצורים בשבת, כאשר גורמי המודיעין סברו שעשויה להיות התקפה בתווך הזמן המיידית: "שתלוי הדבר באומדן דעת המומחים, ואם המומחים במקומכם מקבלים ידיעות מפי אלה המיוחדים לכך, להיוודע ע"ד מצב הרוחות אצל הגוים, אומדים בדעתם שקרוב הדבר שיתנפלו, מי יוכל לקבל עליו האחריות ולהתנגד להם, ואתם דבר המשפט הלזה".

10 כמו כן, מדברי הרב ישראלי (עמוד הימיני סימן יז) עולה בכירור, שבענייני פיקוח נפש ציבורי אין מוטל עלינו לחשוש לכל השיטות, אדרבה, כל שיש שיטה שאנו יכולים "לסמוך עליה", די בכך בכדי למנוע חשש סכנה מהציבור.

11 ראשונים ואחרונים עסקו בהרחבה בגדרי המושג "מרא דאתרא", ובמקור סמכותו. אין כאן המקום להרחיב בזה, אך חשוב להזכיר ציטוט מדבריו של הרש"ר הירש (מכתב לרב במברגר. הציטוט מתוך הספר "טל לברכה" עמוד 261): "והנה תנאי קדום לכל בעל הוראה הוא לדעת את מציאות הדברים אשר עליהם נידונים. וכבודו מאחר שהוא בן עיר אחרת אי אפשר לו לדעת את מצב הדברים של עירו. עצם העוץ שנשבר – דינו הוא שיהיה בפרנקפורט או בווייצבורג או בניו יורק או בניו זילנד. אולם ענייני הקהילות אינם דומים אלו לאלו. ואם בעל הוראה שהוא זר במקום רוצה לקחת על עצמו להיות פוסק באיזה עניין צריך הוא מקודם ללמוד מבני המקום את מציאות הדברים בכדי שלא יצא הדין מעוקל". מי שסמך סמיכה בכל כוחו על מכתב זה הוא ר' חיים עוזר, במכתב שכתב בשנת תרע"ג. המכתב מצוטט בספר "צניף מלוכה" של הרמ"צ נריה בתוספת דברי הסבר. השבחים שחולק ר' חיים עוזר לרש"ר הירש על כך שהעמיד הדת על תילה בקהילות אשכנז מופלאים מאוד, והוא מדגיש את התובנה העקרונית שבכל הקשור לסוגיות הנוגעות לקהילות, רב הבא מן החוץ לא יוכל להכריע לא מפני שהוא חושש, אלא מפני שהוא לא מכיר את המציאות הקהילתית המדוברת.

12 בתאריך א' בכסליו ה'תשפ"ד, ראה קישור: <http://torat-haaretz.co.il/files/image.png>

של דברי ביקורת על פסקי ההלכה שלהם, כדי לא ליצור מצבי ספק ולבטים בליבות חיילינו, ה' ישמרם".

פשוט וברור שעיקרון זה, שעל פיו פסיקת ההלכה ובירור המציאות צריכים להיעשות דווקא בידי מרא דאתרא, אינו מונע משא ומתן הלכתי עם כל תלמיד חכם באשר הוא, כדרכה של תורה. אך כהוראת רבותינו, נדרש לנהוג באחריות וברגישות יתירה שלא לתקוף ולהחליש את מעמדה וסמכותה של הרבנות הצבאית, שפועלת בשגרה ובמלחמה לחזק את שמירת ההלכה בכלל והשבת בפרט בצה"ל כולו.

במאמר שפרסמנו הזכרנו כמה וכמה מגדולי הדור שליט"א שעיימם נועצנו ושפרסמו דעתם בנושא ההתרעננות בשבת. כדרכה של תורה, אין פרצופיהם שווים ואין דעותיהם שוות, ולא כל הרבנים הסכימו לדעה אחת. אך כפי שהוסבר לעיל, בהלכות פיקוח נפש די בכך שלדעת קבוצה גדולה ונכבדת של תלמידי חכמים יש מקום להתיר – כדי שניתן יהיה לסמוך על כך הלכה למעשה.

הטענות שנשמעו במובלע בחלק מדבריהם של החולקים על פסק הרבנות הצבאית, שלפיהן נציגי הרבנות הצבאית עיוותו את הצגת הדברים בפני גדולי הדור כדי לקבל תשובה זו או אחרת – אסור היה להן שיאמרו, ואפילו לא ברמז. אנו מרבים להתייעץ עם גדולי רבותינו, מציגים את הדברים ללא כחל וסרק, ושומעים את דבריהם מכלי ראשון, כולל אלה שאינם מסכימים לפסק, או שאינם מסכימים לו באופן מלא. הניסיון לערער על כך, או להשיג "הסכמה הפוכה" מחלק מן הרבנים – לא יכול להצליח, שכן כאמור זכינו לדון עם הרבנים באופן ישיר פנים אל פנים, ושמענו בדריכות את דבריהם, בדגש על הצד השווה שבכולם שנתנו גיבוי המוחלט לפסיקותיה של הרבנות הצבאית – בהיותה מרא דאתרא.

בהקשר הזה רק נציין, שלאחר כתיבת המאמר, ועם פרסום אותו כרך של כתב העת אסיא, פרסם הגר"ש דייכובסקי שליט"א את חוות דעתו המפורטת בנושא התרעננות בשבת, ובדיוק כמו הרבנות הצבאית – קבע שהדבר מותר כאשר לא ניתן לצאת להתרעננות בזמן אחר. אם כך, יש לצרף את שר וגדול בישראל שמצטרף אף הוא לגדולים וחשובים נוספים שצידדו בפסק ההלכה הנ"ל.

ג. יציאה להתרעננות במלחמת "חרבות ברזל" – חלק מצרכי המלחמה הישירים

בבואנו לנתח באופן מדויק, את הצורך ביציאה להתרעננות בראשיתה של מלחמת "חרבות ברזל", עלינו להתמקד בשלשה היבטים: ראשית, מלחמת חרבות ברזל נפתחה כתוצאה מאירוע טראומתי שפגע בעורף האזרחי, בסדר גודל שמדינת ישראל לא הכירה מעולם. הבהלה הרבה שאחזה בכל תושבי המדינה, ובכללם המגויסים למילואים, הובילה למתח

ניכר ומשמעותי. הלוחמים שיצאו לקרב דאגו לשלום משפחתם שבעורף לא פחות מאשר דאגה המשפחה לשלום הלוחם שבחזית. היציאה להפוגה קצרה בבית, בחיק המשפחה, תרמה רבות להפחתת עוצמת הבהלה והחרדה בתחום זה.

שנית, הגעגוע הביתה גורם לא פעם לחוסר ריכוז בשדה הקרב. כבר בדברי חז"ל¹³, במסגרת תיאור קרבות גיבוריו של דוד, מסופר על מי שהזכירו לו את שם אמו שנפגעה, והדבר הסיח את דעתו מן הלחימה באופן שהוביל למותו. אכן, כבר לימדנו הרמב"ם שהיוצא למלחמה לא יתן דעתו באשתו ובניו וכו', אך לא פעם הדברים קשים ליישום הלכה למעשה. התמרון הקרקעי בעזה, בדגש על הלחימה בתווך התת קרקעי, הצריך רמה גבוהה מאוד של דריכות וריכוז. לוחם שטרוד במחשבות על משפחתו – לא יוכל להתרכז במשימה המבצעית! חופשה קצרה בבית, המפיגה במשהו את הגעגוע ומחזקת את התא המשפחתי, תתרום באופן ישיר לריכוז בשדה הקרב. אם במלחמות עבר סברו רבים שדווקא הניתוק מן המשפחה הוא שיוביל לדריכות מקסימלית, הרי שבמציאות ימינו רבים סבורים שההיפך הוא הנכון¹⁴.

שלישית – והיא העיקר – ההתרעננות בבית שונה באופן מהותי מהתרעננות בבסיס או במתחם ריענון צבאי, בכך שהיא מאפשרת להתנתק מהמשימות ומלוח הזמנים הצבאי, ובכך מבטיחה מנוחה רגועה ושלמה. משיחות עם לוחמים ומפקדים רבים, ומביקורים במתחמי הרעינון של צה"ל התברר לנו היטב, שאין אפשרות מעשית לוודא שהתרעננות במתחם צבאי תאפשר ניתוק מלא מן המשימה ומן ההמולה שמסביב, משום שבכל רגע מתעוררות משימות, הפרעות או טרדות שונות. רק נסיעה הביתה, שם ניתן לנוח כדבעי, לאכול אוכל של בית וכן הלאה, מאפשרת התרעננות מיטבית.

אחרי שפרטנו את החשיבות היתירה של ההתרעננות, נדגיש ונאמר, שצורכי הנפש של

13 סנהדרין צה ע"א.

14 בהקשר לזה נציין את דבריו של הרב צבי רייזמן בספרו רץ כצבי – איש מלחמה (סימן ב): "הנסתרות לה' אלוקיני, ולכן אוסיף ואומר בזהירות רבה. אחד מהאירועים המצערם ביותר של המלחמה היה, הריגתם בשוגג של שלשה מהחטופים שהצליחו לברוח משביהם על ידי חיילי צה"ל, לעולם לא נדע מה עבר בראשם של החיילים בשעה שלחצו על ההדק וירו על החטופים, אבל נדמה כי ללחץ הנפשי המתמשך שבו היו נתונים חיילים אלו לאורך כל התקופה שבה היו בשדה הקרב היתה השפעה על מעשיהם. מאוד יתכן כי אילו היו יוצאים להתרעננות נפשית קודם לכן, היו פועלים אחרת. כמובן, שאין ביסוס ודאי לכך, אך אין ספק כי רוגע ומנוחת הנפש הם כלים חשובים ונחוצים ביותר בשדה הקרב". בתוך דבריו שם התייחס הרב רייזמן למאמרנו הקודם ב"אסיא" ולהשגות עליו, ונטה לצדד בפסק ההלכה המתיר יציאה להתרעננות. נוסף עוד, עדות נאמנה של הרב אברהם יצחק נריה בספרו "צו בקו" ממלחמת יום הכיפורים, כחודש אחר תחילת המלחמה: "ביום א' עכבו יציאת חופשה ל-14 חבר'ה שעדיין לא יצאו כלל. הם התהלכו אחוזי יאוש, עצבניים, מתוסכלים. זה לא לתאר עד כמה היציאה הביתה חשובה לחייל, לאו דווקא לנשוי אלא גם לרווק. לבסוף החליטו לשחררם למרות המצב המתוח. הם הורידו מוראל לסוללה שלמה, וכולם שמחו בשמחתם כאשר סוף סוף הם יצאו".

החיילים מהותיים ומשמעותיים הרבה יותר מאשר צרכיה של היולדת או התינוק, עליהם ביססו הפוסקים את יסודות ההלכה בעניין צרכי הנפש. חיילים בקרב אינם זקוקים להרגעה שתסיר מהם בהלה המסכנת אותם, אלא הם זקוקים לעוצמה נפשית חיובית¹⁵, שתאפשר להם כשירות מירבית להמשך הלחימה¹⁶. במילים אחרות, אם ליולדת התינוק איסורי תורה משום "יתובי דעתא", בגלל הצורך שלה לשתף פעולה באופן חיובי במהלך הלידה, הרי שבגדר קל וחומר צריך להתיר ללוחם את הנדרש לו לצורך יישוב דעתו.

סוף דבר, מנוחה והתרעננות נחוצים כדי להבטיח לוחמים מקצועיים יותר ונחושים יותר, והרי המפתח לניצחון בשדה הקרב - הוא הרוח שבלוחמים!

ד. פיקוח נפש ישיר ופיקוח נפש עקיף

על אף כל האמור, היו מי שטענו שהיציאה הביתה אכן חשובה ומשמעותית, ואולם השפעתה על הצלחת המלחמה היא השפעה עקיפה ולא ישירה, ועל כן יש לבחון את היציאה להתרעננות בגישה מצמצמת.

טענה זו עצמה שנויה במחלוקת בין האחרונים: יש שנקטו¹⁷ שההיתרים המרחיבים בדיני פיקוח נפש נאמרו רק לגבי הצלה ישירה, ואילו לגבי הצלה עקיפה יש להתיר רק באופן מצומצם, וב"שינוי" ועל ידי אינו יהודי וכדומה. לעומתם, יש שקבעו¹⁸ שבהצלת נפשות הותר לעשות את כל הנדרש כדי להוביל לתוצאה של ההצלה, ועל כן אין הבחנה בין פעולת ההצלה לבין כל המסייע לה. על פי הדרך הראשונה, אפשר שהיה ראוי לצמצם את היציאה להתרעננות רק כפי מידת ההכרח, תוך השתדלות מרבית לצמצם בחילול שבת, כיוון שהיציאה הביתה אינה חלק ממעשה המלחמה, אלא רק מסייעת לה באופן עקיף.

אולם, לאור כל האמור לעיל, גם לפי דרך זו יש לראות את היציאה להתרעננות, המשפיעה ישירות על הכשירות והדריכות כצורך מצורכי המלחמה, וממילא כחלק ממעשה ההצלה עצמו. כפי שהוסבר, ככל שהצורך בהתרעננות נוגע ליישוב דעתם של החיילים, בשל היותם זקוקים למנוחת הגוף או להפגת המתח, בדומה למציאות שהייתה בראשית המלחמה, או

15 ראה פירוש רבנו יונה לספר משלי כ, יח.

16 בדומה לכך כתב הנצי"ב (העמק דבר דברים ו, יא), שהותר ללוחמים לאוכל בעת מלחמה מאכלות אסורות כדי שביעה, ולא רק ככל הנדרש לפיקוח נפשם, כיוון ש"שביעה גורם בריאות יתירה הנדרש בעת מלחמה".

17 ציץ הקודש סימן טז, משיב דבר חלק ב סימן נו, בית רידב"ז סימן א; שו"ת עטרת חכמים ד; חלקת יואב יד. וראה גם שו"ת אגרות משה ה, כה.

18 אור גדול סימן א, וכן צידד למעשה הגר"א וייס בשיעור לפרשת בשלח ה'תשפ"ד. במענה לשאלתו של הרב חנניה שפרן שליט"א, שביקש להבחין הבחנה יסודית בין פיקוח נפש ובין "מכשירי" פיקוח נפש, הבהיר הגר"א וייס כי הוא דוחה את ההבחנה, וכי כל הנצרך ומועיל לפיקוח נפש - מותר, מבלי לחלק בין תועלת ישירה ובין "מכשירי".

בקרב כוחות ששהו במלחמה זמן רב, מסתבר שיש להחשיב את היציאה כחלק מצרכי המלחמה הישירים, ולהתיר זאת באופן רחב.

היתרים אלה מבוססים היטב בשעת מלחמה, בה נאמר "עד רדתה – ואפילו בשבת", אלא שגם מצד הלכות פיקוח נפש, כל שהסכנה בפנינו והמלחמה בעיצומה, כל שיפור ותוספת לכשירות נידונים כפיקוח נפש, וזאת בניגוד למצב שיגרה, שבו ייתכן שאם מדובר רק על תוספת ולא על עיקר ההצלה, הדבר לא בהכרח נחשב כפיקוח נפש. הבחנה זו – יסודה בדברי רבינו ירוחם¹⁹, המבחין בין סכנה בהווה, שלגביה נאמרו אותן הגדרות מרחיבות המתירות חילול שבת גם אם הסיכון מועט, ובין סכנה עתידית שמתירה חילול שבת באיסורי דרבנן בלבד. דברי רבינו ירוחם הועתקו כלשונם בבית יוסף²⁰, אך לא נשנו בשולחן ערוך²¹. עם זאת, כמה מגדולי האחרונים סבורים שזו אכן ההגדרה העקרונית בפיקוח נפש²².

הלכה למעשה, כאשר נועצנו בעניין זה עם הגר"א נבנצל שליט"א הוא הבהיר, שלא רק פעולות שההימנעות מהן תגרום לפגיעה בכשירות הלוחמים דוחה שבת, אלא שמותר לבצע בשבת כל פעולה שתסייע לחזק את כשירותם, גם במחיר חילול השבת. בהזדמנות אחרת אמר הגר"א נבנצל שלגבי סכנה בהווה, חובה לעשות את כל הנדרש לתועלת ההצלה, ואילו לגבי מניעת סכנה בעתיד ההיתר מוגבל למה שבוודאי נדרש כדי למנוע את הסכנה. כפי שהסברנו, ההתרענות נדרשת לכשירות בהווה, ולא רק לצורך עתידי, ועל כן מסתבר שהיא מותרת כל שאכן יש בה תועלת. ברם, עם התארכות המערכה, כאשר הצורך בהתרענות שוב אינו נוגע להפגת המתח מהמלחמה והאיומים הקשורים בה, אלא להעצמת החוסן המשפחתי, והסרת הדאגה ממצבם של בני המשפחה, אפשר שהשפעתו על הפעילות המבצעית שוב איננה ישירה, ועל כן יש מקום לצמצם את ההיתר למקרים פרטניים בלבד, כפי שהורתה הרבנות הצבאית.

ה. 'עד רדתה' ופיקוח נפש ציבורי

כתב הרב אליעזר שנוולד:

"כפי שהוכחנו בספרנו "עד רדתה" (ספר הראל תש"ס), עפ"י ראשונים ואחרונים, ועפ"י פסקי הרב גורן זצ"ל, וקיבלו את הסכמתם של פוסקים שעברו

19 תולדות אדם וחווה יב, ט.

20 אורח חיים סימן שכח סעיף ה.

21 האחרונים התלבטו האם יש להסיק מדברי השולחן ערוך בהלכות שבת (שכח, ה) או בהלכות יום הכיפורים (תריח, א) שקיבל או שדחה את דברי רבינו ירוחם – ראה על כך במגן אברהם (שכח ס"ק ה), ובמחצית השקל ופרי מגדים שם.

22 דברי האחרונים בזה הובאו בהרחבה בשו"ת ציץ אליעזר, ח' טו פרק ז >לא ברור לי איזה כרך ואיזה סימן.

על החיבור, הגדר של דין 'עד רדתה' אינו 'הותרה'! אלא כשמו, כפי שהוא נלמד מהפסוק, הוא גדר יחודי המתיר לעשות בשבת את הדברים הנצרכים באופן מובהק להצלחת הלחימה - 'עד רדתה'. הן ביחס לדברים הנצרכים, באופן ישיר ובמקרים מסויימים גם קצת מעבר. בשאר הדברים שאינם נצרכים להצלחת הלחימה הוא לא מתיר לעשות מלאכות, בוודאי לא דאורייתא. לכן, למרות הלימוד של 'עד רדתה', במלחמת הרשות יש חובה להקדים ולהתחיל במלחמה שלושה ימים לפני השבת. אם זהו גדר של 'הותרה' מדוע לכתחילה צריך להתחיל לפני?

כמו כן דין 'עד רדתה' אינו פוטר אותנו לעשות ככל יכולתנו להקדים ולעשות את הדברים הנצרכים למלחמה לפני השבת, אם הדבר ניתן. אלא אם כן אלו דברים שיש צורך לעשותם בו ביום בדווקא ולא יועיל לעשותם לפני השבת (שם הזכרנו את סוגיית ה'עיתוי' ואת תשובתו של הרב הרצוג זצ"ל).

לדין 'עד רדתה' יש להגדיר מדרגות, בין מצב של אימונים לקראת מלחמה לבין תחילת המלחמה עצמה - כשנכנסים כבר 'בקשרי המלחמה'. בנידון דידן אמנם ברמה האסטרטגית הצבא במלחמה, אולם ברמה הטקטית יחידות היבשה המתאמנות, שאינן נמצאות על הגדר בלחימה, ואינן חיל האויר שנמצא בסבבי תקיפות, נמצא במצב של 'הכנה ללחימה' בלבד. ב'הכנה ללחימה' יש מקום לצמצם את גדר ההיתר עוד יותר, רק לדברים שאם לא יעשו בשבת הם יפגעו ביכולת לצאת למלחמה בעיתוי המתאים שיביא את הניצחון".

כמו כן, הרב בן מאיר העיר אף הוא שהיתר 'עד רדתה' אינו נוגע אלא ללחימה עצמה ולא להתרעננות של החייל הפרטי, וכן שאין לכלול את תקופת האימונים בהיתר זה.

במענה לטענות אלה נבקש להבהיר, שההיתר לצאת להתרעננות בשבת ניתן - מן הרגע הראשון! - אך ורק לאחר שנעשה מאמץ להקדים את היציאה לפני השבת או לאחרת לאחר צאתה. מעולם לא הורנו היתר מבלי לבדוק את מידת הצורך וההכרח שבדבר להיעשות דווקא בזמן ובאופן זה. הדבר פשוט וברור, כך הדרכנו את הרבנים וכך הורנו לכל שואל. אלא שבמצבים רבים הדבר היה בלתי אפשרי, או שהיה כרוך בטרחה מרובה במידה כזאת שלא היתה מתאפשרת יציאה של כלל הלוחמים לחופשה, או שהדבר היה מסיט באופן משמעותי את הקשב של המפקדים מענייני מלחמה דחופים יותר²³.

לגבי ההתבססות על היתר 'עד רדתה', נדגיש ונאמר שהיתר ההתרעננות בשבת, אינו מבוסס

23 מידת הטירחת והמאמץ הנדרשים כדי להימנע מחילול שבת לצורך פיקוח נפש - נידונה בהרחבה בדברי הפוסקים: ראו שו"ת מנחת שלמה, חלק א סימן ז, ובתורת המחנה חלק ב פרק לו תשובה ב.

באופן עיקרי על יסוד זה או על כך ששבת "הותרה", אלא בעיקר על ניתוח הצורך הנפשי של החיילים הלוחמים או אלו שעומדים ונדרשים להיכנס באופן מידי ללחימה עצימה, והכללתו בגדרי "פיקוח נפש ציבורי"²⁴. עם זאת, בבואנו להתיר באופן רחב, עמד לנגד עיננו גם עקרון הלכתי זה בעניין "עד רדתה", שתמציתו הוא שעלינו לפעול להצלחת המערכה, מבלי לדקדק אם כל פרט ופרט במדויק נכלל הוא בכלל ההיתר ומהי במדויק מידת המנוחה הנדרשת ל²⁵.

בהקשר לזה נחזור ונדגיש את שהובהר לעיל: מנוחת הלוחמים, הנדרשת לתפקוד השוטף שלהם, הן מצידה הפיזי והן מצידה הנפשי, מהווה חלק בלתי נפרד מהלחימה, ועל כן ניתן לכלול אותה בהיתר "עד רדתה". כמו כן, איננו עוסקים בהיתר הנוגע רק ל"נמצאת מכשילן לעתיד לבוא", אלא בכל הנצרך למלחמה העכשווית, בכדי שיהיו הלוחמים כשירים להמשיך ולהילחם באופן המיטבי ביותר.

מעבר לכך, ניכר היטב בדברי כל הפוסקים שחיזרו אחר היתר בעת מלחמה, גם אם לא התבססו כלל על דין "עד רדתה". הרב גורן בסגנונו – 'עד רדתה'; והגרש"ז אויערבך ותלמידיו בסגנונם – 'פיקוח נפש ציבורי'. אומנם הגרי"א הרצוג נמנע מלסמוך על היתרים מעין אלו, כפי שהוזכר במאמרו של הרב בן מאיר, אולם רבים מהגדולים בדורו סברו שיש לסמוך על יסודות אלו, ועל כך התבססה שיטת הפסיקה בכלל מוסדות הביטחון. תגובותיהם של הגרש"ז אויערבך, הגרא"י ולדנברג והגר"ש ישראלי למשנתו העקרונית של הגרי"א הרצוג בהלכות ביטחון פנים בשבת, הפכו ליסוד מוסד בכל תפיסת הלכות צבא, והן עומדות נר לרגלינו בשיגרה ובחירום.

חשוב לציין, שבענייניו היתרים מרחיבים אלה נוגעים הן לכוחות הנלחמים בפועל, והן לכוחות המתאמנים לקראת מלחמה בטווח זמן מיידי. כמובן, בהנחות שפרסמה הרבנות

24 בנוגע לציבור יש להימנע מסיכונים נמוכים יותר, ממה שמקבל לקחת בעבור יחיד. סיכום רחב לסוגיא זו ניתן למצוא בשו"ת בדי אהרון-פיקוח נפש (סימן ג); ובקובץ מאמרים בהלכות פיקוח נפש ציבורי, בקישור דלהלן:

<https://www.etzion.org.il/he/halakhah/studies-halakhah/communal-pikuach- nefesh>

25 פוסקי הדור נחלקו בגדריו ובהיקפו של היתר "עד רדתה" (ראה תורת המחנה חלק ב נספח ב), אולם אף לדעת המצמצמים היתר זה, מוסכם שכלול בהיתר זה של צורך הצלחת המלחמה יש להתרחק אף מסיכונים רחוקים ביותר. בהקשר לזה כתב הגר"י אריאל בחוברת "בעל מלחמות-מצמיח ישועות" (בהוצאת מרכז תורה ומדינה עמ' 191): "מלחמה בשבת מותרת. גדרי ההיתר רחבים יותר מפיקוח" של יחיד, או משום שנאמר 'עד רדתה', או משום שהותרה. כך וכך, לא הכול מותר בשבת, אלא רק דברים נחוצים הבאים למנוע חשש רחוק של סיכון שאלמלא ההיתר המורחב של מלחמה היינו אולי נמנעים מלהתירו, ובכלל הרחבת ההיתר הוא מותר בשבת. לא כן דברים שאינם נחוצים, שהם אסורים. וצריך שיקול דעת בכל מצב ומצב – שה' ינחה את האחראים לכך בעצה טובה".

הצבאית נערכו הבחנות ברורות בין פעילות בשטח אויב, ובין פעילות אימונים בשטחי כינוס והיערכות (למשל בכל הנוגע להקמת עירובין). ואולם בכל הנוגע להתרעננות, סברנו שמצב הדריכות המתמשך של הכוחות השוהים בשטחי הכינוס, דרש (בשעתו) יציאה הביתה, בכדי להצליח להיכנס ללחימה באופן מיטבי בטווח הזמן המייד. מטבע הדברים, ככל שהמערכה התקדמה, הצורך פחת ביחס לאותם כוחות שלא עסקו בלחימה בפועל, ואולם הלך והתעצם ביחס לכוחות שעסקו במלחמה ונדרש להתרעננות לאחר תמרון ממושך ועצים.

1. נמצאת מכשילן לעתיד לבוא

כתב הרב אליעזר שנוולד:

"הטענה שצריך להתיר עשיית מלאכות בשבת מדין 'נמצאת מכשילן' אינה לרונטית למצב של צבא חובה, בשעת מלחמה, כשכולם מגויסים מתוקף חוק מחייב בצו 8, ואדרבא, מי שלא גוייס, מפעיל לחצים שייגיטו אותו. האם יש חשש שמי שלא יוציאו אותו הביתה אחרי שבועיים, לא יגיע להילחם כשיקראו לו?!"

ככלל, כפי שהוסבר לעיל, ההיתר לצאת להתרעננות איננו מבוסס על העתיד לבוא, אלא על הצורך המייד והעכשווי. עם זאת, נוסף ונרחיב שגם בהיבטי "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא" ישנו כר נרחב להתבסס עליו ולהתיר אף איסורי תורה. כידוע, נחלקו ראשונים ואחרונים האם ההיתר הוא באיסורי דרבנן בלבד, או שמא יש להתיר להם גם איסורי תורה כדי להבטיח שלעתיד לבוא יענו לקריאה ויתייצבו. מדיניות הרבנות הצבאית, בעקבות דבריו של הרב הראשי לצה"ל בהקדמת כרך א' של קשרי מלחמה, היא שאין לפסוק בזה פסק גורף, אולם כדאי הוא צד היתר זה, להצטרף עם צדדי ההיתר הרבים שהובאו לעיל. במאמרנו הקודם באסיא כבר הסברנו, שבמציאות הנוכחית חשש נמצאת מכשילן לעתיד לבוא – בהחלט קיים.

לכך יש להוסיף, שעם התארכות המערכה, שיקול זה הולך וגובר לגבי חיילים רבים מכלל המערכים. לדוגמא, ארבעה מפקדי פלוגה באחד מבסיסי ההכשרה נשאלו על המשך שירותם, שניים מהם השיבו שלא ימשיכו בשירות משום ש"הבית מתקשה להכיל את ההיעדרויות הקבועות בשבתות". כמו כן, חיילי מודיעין רבים אינם מוכנים להתנדב למשמרות חיוניות בשבת, אם לא יוכלו לשוב לביתם בסוף המשמרת. מציאות זו, שהולכת ומתרחבת בצה"ל, היא תופעה מוכרת וידועה בקרב העוסקים ברפואה ובארגוני ההצלה, ועל כן פוסקים רבים בדורנו, אף שלפני מספר שנים נמנעו מלהתיר חזרה בשבת באופן שכוון באיסורי תורה,

מתירים זאת כיום במקום הצורך²⁶. כיוון שפוסקי הדור²⁷ רואים ערך רב (עד כדי פיקוח נפש) בשילוב שומרי תורה ומצוות בכל התפקידים הכרוכים בענייני פיקוח נפש בעולמות הרפואה והביטחון, שומה עלינו לחזר אחר דרכי היתר, שיאפשרו את השירות במקומות ובמצבים אלה.

ז. צרכים נפשיים ומעמדם - דיון בפרט או בכלל

עד כה, התייחסנו להשגות של סא"ל במיל' הרב יהושע בן מאיר שליט"א ואל"ם במיל' והרב אליעזר שנוולד שליט"א. גם הרב יעקב אפשטיין שליט"א, מחבר סדרת ספרי "חבל נחלתו", התייחס לפסק הרבנות הצבאית, ובין היתר כתב:

"פסק הלכה כולל לכל הלוחמים שמותר לנסוע בשבת לביתם, בין אם הם זקוקים לכך ובין אם לאו - אינו ראוי, והוא זלזול בקדושת השבת. כל ראיות הרבנות הצבאית הן מהיתרים ליחידים בהם הושווה לחץ נפשי לפיקו"נ, אבל היכן מצאנו שהתירו דברים שאינם לחימה ממש לציבור שלם כאחד בשבת רק בגלל חשש פיקו"נ. כיוון שההתייחסות היא למצבו הנפשי של כל יחיד ויחיד המגוייס בצו שמונה - אסור לכולם יחד ולהתיר לכולם את השבת, כאילו הם כולם במצב נפשי אחד, אלא צריך לדון ולהתיר לכל אחד בפני עצמו".

במאמרנו אכן הבאנו שישנם פוסקים שסברו שהחשש מפני סכנה הנובעת מצורך נפשי הינו חשש רחוק ואף חששו לפריצת גדר ולהיתרים מרחיבים שיפגעו במעמדה של השבת²⁸. נציין גם לדברי החזו"א שסבר שיש להימנע מהיתרים לצורך פיקוח נפש, במקום בו הדבר יגרוור חילול השם. אולם מדברי רבים מהפוסקים עולה בבירור שהדבר תלוי למעשה בהערכת המציאות, וככל שלדברי המומחים ישנה סכנה בדבר, הרי שיש לעשות את הנדרש בכדי ליישב את דעתו של הזקוק לכך.

חשוב להוסיף ולומר, שהיתרים של פיקוח נפש לצורכי הגוף ולצרכי הנפש נאמרו לעולם על דרך האומדנא והכלל. דוגמא לדבר, כשהתירו חכמים לחלל שבת על כל מכה של חלל, לא ירדו לבקש אומדן פרטי של רופא אם מכה זו מסוכנת או לא, אלא כללו הכל בכלל אחד, בכדי להימנע מסכנה, כל שאין בקי שאומר שאין בכך צורך. גם בהיבטים הקשורים לצרכי הנפש - יולדת, תינוק, חולה שיש בו סכנה, התירו חכמים את השבת באופן נרחב מבלי לדון בכל יחיד ויחיד. כך, למשל, לא מצאנו שהגבילו את היתר "יתובי דעתא" דווקא ליולדת

26 ראה עמוד הימיני סימן יז, ציץ אליעזר חלק כא סימן נט וחלק כב סימן צה (בניגוד לדבריו בחלק ח סימן טו פרק ז), שו"ת מנחת אשר חלק ב סימן מ, פסקי תשובות סימן שכט.

27 עמוד הימיני סימן יז וכן שמענו מהגר"א נבנצל.

28 ראה שמירת שבת כהלכתה פרק לב הערות פב-פד.

"הזקוקה לכך"²⁹. עצם העובדה שחז"ל, ובעקבותיהם הראשונים והאחרונים, הביאו הלכה זו בפירוש, מלמדת שבהקשר הזה אכן לא חששו מהרחבה יתירה או פרשנות מוגזמת של ההיתר.

עם זאת, חשוב לחדד ולהדגיש, שבהחלט מוטלת גם רמה מסויימת של אחריות אישית על כל יחיד ויחיד לבחון את צרכיו, ולשקול האם הוא יוצא מהכלל ואינו נדרש ליציאה לביתו. אך אחריות זו אינה מחייבת אותנו למנוע את ההיתר מרבים רבים הזקוקים לו.

ח. פסיקת הלכה מתוך אחריות ציבורית

אמנם, אכן יש מקום להתייחס לשאלה העקרונית בדבר פסיקת הלכה במצבים בהם היא עלולה להתפרש שלא כהלכה, או לגרום לזלזול בשבת.

כתב הרב אליעזר שנוולד:

"כשאנו באים להתיר בפרסום פומבי, עשיית מלאכות בשבת, באמירה גורפת, חובה עלינו לקחת בחשבון, שיהיו כאלה שעלולים להסתמך עליהם גם אם הדברים אינם נוגעים אליהם, ולא רק בקשר למה שהותר. במיוחד צריך לקחת זאת בחשבון כשמדובר על התרת איסורי דאורייתא. ושהם נעשים ע"י רבים. מדוגמאות רבות בעבר יש ללמוד שזה עלול לקרות גם אם מסייגים וכותבים שההיתר הוא 'בתנאי ש...', כאשר זה מתפרסם ברבים עלולים להיות כאלה שיסברו שהתנאי הוא המלצה בלבד. שמסתמכים על ההיתר ורואים ב'תנאי ש...' חומרא בעלמא בלבד. על כן גם אם יש נסיבות מסויימות שבהם יש לפסוק להתיר, עדיף שהפסיקה ומכלול השיקולים יופצו בתפוצה מוגבלת לרבנים צבאיים ברמת האוגדה והחטיבה. כל רב, ביחידתו יפסוק על פי שיקול דעתו, בשיח עם המפקדים של היחידה, האם התנאים והשיקולים להיתר מתקיימים ביחידתו, אם לאו".

בדומה לכך כתב הרב אפשטיין:

"המשוחררים בשבת ילמדו מההיתר הזה שהתירה הרבנות הצבאית היתרים נוספים - כגון: אם בביתו אין אוכל חם מותר לחמם עבורו?! , מותר להזמין שליח עם סעודה שבושלה בשבת?! , אם אין מים שהוחמו מערב שבת מותר לחמם עבורו מים להתרחץ?! וכי אם הוא יצטרך לעשן סגריה לפני יציאה לקרב בשבת נתיר לו רק מפני שהוא אומר שזה מיקל עליו. היכן הגבול?!".

29 ואף שלגבי חולה הקורא אחר קרוביו לא התיירו אלא במקום שרופא אומר שהדבר נצרך, אין זה אלא משום שהצורך שם לא היה ברור כל כך.

נר לרגלה של הרבנות הצבאית משך כל שנות קיומה, לשקול את השיקולים הציבוריים הנדרשים בכל פסיקה, לדון בהשלכותיה בטווח הקצר והארוך וכן לעיתים לקחת "טווח ביטחון" למקרה שהדברים לא יובנו כשורה, או שיעשה בהם שימוש מופרז³⁰. גם במלחמה זו, אנו נדרשים שוב ושוב לבחון ולבדוק את ההשלכות של ההוראות אותן אנו מפיצים, לשמוע את הקולות העולים מהשטח, ולגדור את הפרצות שלעיתים נפרצות כתוצאה מהבנה מוטעית בשוגג ובמזיד. כמו כן, אנו נושאים תדיר את מבטנו גם להשלכות עתידיות של פסק הלכה זה או אחר, וכבר היו דברים מעולם – שהיתרים שניתנו לזמן ולמציאות ייחודיים נותרו במגבלות שבהם ניתנו, ולא הפכו להיות הלכה רווחת וקבועה גם במציאות אחרת.

דוגמה מובהקת לכך במלחמה זו היא נושא האימונים בבסיסי הטירונים בשבת. לאורך המלחמה התקבלו כמה וכמה בקשות בנושא, ולעיתים מבחינה הלכתית צרופה היה בכך היתר. אף על פי כן, עמדת הרבנות הצבאית היתה, שהיות ואין מדובר על אימונים ישירים לקראת לחימה, ראוי לאסור זאת – למעט במקרים פרטניים – כדי שבעתיד לא תתקבע תפיסה שלפיה בצה"ל מתאמנים בשבת "כרגיל". לקראת שבת פרשת לך לך (תחילת המלחמה), נועצנו בשלושה מגדולי הדור האם להתיר אימון בבסיסי האימונים החטיבתיים באותה שבת, ואף ששלושתם גם יחד הסכימו שהדבר מותר, הלכה למעשה הנחה הרב הראשי לצה"ל להימנע מן האימון, כאמור מחשש לפגיעה בחומת השבת.

כמו כן, בנושאים רבים נותנים אנו את האחריות בידי של רב היחידה, שמכיר ומבין באופן מיטבי את אנשיו, וכך היא ככלל מדיניות הרבנות הצבאית בנושא חזרה הביתה מפעילות מבצעית באופן שכרוך באיסור תורה, כפי שהתבאר בהרחבה בספר תורת המחנה³¹.

אכן במקומות שונים חששו חכמים לכך שהיתר יפרוץ מעבר לגבולותיו, או שיגרום לבלבול הלכתי בקרב עמי הארץ, ועל כן אמרו "הלכה ואין מורים כן"³², או הורו שלא לדרוש דברים מסוימים בציבור או להימנע מאמירתם בפני עמי הארץ³³.

אמנם, לעומת דוגמאות אלה מצאנו בדברי חז"ל גם דוגמאות הפוכות, שדווקא בכל הנוגע לפיקוח נפש חובה לדרוש את ההלכות ברבים³⁴. ככלל, נראה שסמכו חכמים על שיקול

30 כגון ביחס לסוגיית החזרה בשבת מפעילות מבצעית, שכפי שהתבאר לעיל, אנו משיכים בעניין זה באופן פרטני, ולא מורים היתר גורף, אף שמבחינה הלכתית יש לכך מקום. דוגמא מובהקת נוספת היא ההימנעות מבישול חלבי בצה"ל מחשש לתקלות שונות.

31 חלק ב פרק לו תשובה ה.

32 שבת יב ע"ב, עירובין ז ע"א, ביצה כח ע"ב, ב"ק ל ע"ב, ע"ז לו ע"ב, מנחות לו ע"ב. וראו בהרחבה בערך "הלכה ואין מורים כן" באנציקלופדיה התלמודית.

33 נדרים מט ע"א, מנחות צט ע"ב.

34 ראו, למשל, עבודה זרה כח ע"ב; תרומת הדשן, ב, ס. בעניין זריעה בשביעית משום ארנונה, יש שפירשו שאכן בתחילה ההיתר היה מצומצם, אך כאשר ראו שהדבר נצרך לשלום הרבים, פרסמוהו באופן נרחב.

הדעת של כל אחד ואחד ועל יראת השמים שלו. כפי שכתב רש"י³⁵ לגבי הנאמנות הכוללת שנתנה התורה לעד אחד באיסורים: "שהרי האמינה תורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקור הגיד והחלב". כמו כן נאמר במסכת שבת³⁶: "תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: הלכות הקדש תרומות ומעשרות הן הן גופי תורה, ונמסרו לעמי הארץ", ופירש רש"י: "שלא מסרו לבית דין למנות שומרין לדבר, והאמינה תורה את כל אדם עליהן, והן הן גופי תורה, שחברים אוכלין פתן וסומכין שניטל ממנו חלה ותרומה ומעשרות, והקדש נמי מסור לכל אדם להקדיש וחל הקדש על פי כל אדם, והן גופי תורה, שהיינו צריכים לחוש במטלטלין שמא הקדישו וחזר בו". וכן כתב הרמב"ם במורה הנבוכים³⁷: "ממה שאתה צריך לדעת עוד, כי אין התורה מביטה על הבודד, ולא יהיה הציווי כפי הדבר המועט אלא כל מה שרצוי להשיגו... אין מביטין בו אלא לדברים שהם הרוב ואין שמים לב לדבר מועט האירוע ולא לנזק שיהיה ליחיד מבני אדם בגלל אותה הגזירה וההנהגה התורתית".

יתירה מזאת, דווקא בענייני פיקוח נפש, חששו חכמים לאידך גיסא, שהימנעות מהיתר ברור וגורף, עשויה לגרום תקלות, ועל כן הורו חז"ל שכשנצרך לחלל שבת משום פיקוח נפש, יעשה זאת דווקא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם³⁸. כמו כן אמרו חז"ל, שהנשאל מגונה והשואל הרי זה שופך דמים, בכדי שלא יתמהמהו בהצלת נפשות. זאת ועוד, חכמים סמכו על חולה האומר שהוא זקוק לרפואה הכרוכה בחילול שבת, משום ש"לב יודע מרת נפשו", ולא חששו לכך שהדבר יגרום לתת תורת כל אדם בידו ולחילולי שבת רבים שלא לצורך, והדבר אף הוזכר והוסבר בסיכום מאמרנו הקודם, ושם גם צוטטו דברי הגרש"ז אויערבך והגר"ש ישראלי בנדון.

על האמור שם חובתנו להוסיף ולומר: המציאות שאנו מצויים בה ייחודית, כפי שהסברנו לעיל, והדבר דורש מאתנו לומר אמירה הלכתית ברורה ושונה מהמוכר והידוע, שתסייע לכלל הציבור ולכלל הרבנים להבין את גודל השעה ולדון בה באופן מותאם למציאות. ערך הניצחון במלחמה, אינו רק ערך צבאי שתפקידו לאזן אותו באמירות "הלכתיות", אלא הוא ערך הלכתי ותורני עליון, שמוטל עלינו להדהד אותו בקול צלול וברור. אמירות כאלה לעיתים יוצרות בלבול, ותחושה כאילו הותרה השבת, ועל כן נדרש לאזן ולדייק את הגבולות, ואת זאת אנו עושים השכם והערב. אך להבנתנו, דווקא כך נוצר האיזון שמאפשר לצבא לפעול ולהגיע אל הניצחון, מבלי לפגוע במאמץ העיקרי להביא לניצחון ישראל על אויביו.

35 גיטין ב ע"ב.

36 לב ע"א.

37 חלק ג פרק לד.

38 רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה ג.

לכך יש לצרף את העובדה, שעל פי ניתוח המציאות שלנו, אחרי שיחות רבות עם כל הגורמים הרלוונטיים לנושא, הרי שמסתבר שרוב החיילים שעומדים בקריטריונים שהגדרנו ליציאה להתרענות בשבת – זקוקים לכך ביותר, ואם לא יצאו להתרענן כושר לחימתם ייפגע. משום כך, חובתנו להבהיר לחיילים אלו, שיציאתם מותרת ומרווחת, ושלא יבואו "להחמיר", שמא לא עליהם חל ההיתר, ובסופו של דבר לפגוע ולסכן את המשך הלחימה. מובן ששיקולים אלו דורשים יראת שמים יתירה, ואכן בעקבות ההערות שקיבלנו, הדרכנו שיתנהל שיח פרטני בין רבני היחידות לבין החיילים, אך האמירה העקרונית נותרה חדה וברורה, בכדי שלא יבואו לכלל טעות.

אמת, שלעיתים על ת"ח להימנע מלפרסם את ההיתר, ולאפשר לעמי הארץ להקל בכך בעצמם, כמו שכתב הט"ז³⁹, לגבי ריב"ל שמסר אדם לאויבים בכדי להציל עיר שלימה, ובשל כך נמנע אליהו הנביא מלהתגלות אליו:

"ונראה לי שעיקר החטא היה במה שריב"ל עצמו הלך ומסרו והיה לו להניח הדבר ביד המון העם שיעשו מה שירצו וממילא היו מוסרים אותו והוא לא היה לו לומר כלום ועל זה אמר אליהו לאו משנת חסידים היא כלומר שלא על החסידים נשנה כן שהם בעצמם יעשוה אלא יניחו הדבר כמות שהוא. ועל כן פסק הרמב"ם שאין מורין כן לכתחלה אלא יניחו הדבר וכמו שירצו יעשו".

אולם, נראה ברור שאם כך תהיה דרכה של הרבנות הצבאית, נמצא מכשילים בהווה ובעתיד רבים שיזדקקו להיתר הלכתי, ובלא זה יחמירו על עצמם ויפגעו במאמץ המלחמתי. כמו כן, התנהלות כזאת מצידה של הרבנות הצבאית תוביל בהכרח בעתיד לאיבוד יכולת ההשפעה על קיום ההלכה בצה"ל, שכן בכך מצהירה הרבנות שהיא איננה רלוונטית ואינה מכירה את הלך הרוח ואת הנעשה בשטח. כמו כן, בדורנו קשה עד מאוד להורות היתרים ליחידים בצנעה. הדבר גורם רק לנזק ולאובדן אמון בפוסקי ההלכה שאינם משקפים את ההלכה בצורתה השלמה והמדויקת⁴⁰.

ט. פרסום היתר בדבר התמוה לרבים

בהמשך לאמור בפסקה הקודמת, יש להזכיר את דברי השולחן ערוך⁴¹: "יש מי שכתב שאסור לחכם להתיר דבר התמוה שנראה לרבים שהתיר את האסור".

39 יר"ד סימן קנז ס"ק ז.

40 ראה על כך בשו"ת אורח משפט, קיב; שו"ת מים חיים (הרח"ד הלוי), ג, נה; שו"ת משנה הלכות, ה, קד.

41 יר"ד סימן רמב סעיף י.

פסק מרן ברור ומובן – לעיתים, גם אם ההיתר מוצדק, הוא נראה תמוה לרבים, ועל כן טוב לו שלא נאמר משנאמר. אלא, שכבר ביאר הש"ך במקום:

"נראה דהיינו דוקא אם מתיר בסתם ... אבל אם אומר לשואל טעם בדבר ומראה לו פנים או שמביא ראיות מתוך הספר מותר".

הגר"ע יוסף⁴² צידד בכל כוחו בפסק הש"ך, והבהיר שלא ניתן מכוח הלכה זו בשולחן ערוך לסתום את הגולל על פסיקות הלכה, אף שיש בהן חידוש, ובלבד שתהיינה מנומקות ומעוגנות היטב במקורות.

אכן, גם אם יש נימת חידוש מסויימת בפרסום היתר ייחודי לימי מלחמה, השונה מאוד מהיקף ההיתרים בימי שיגרה, כאשר ההיתר מבוסס הן מסברה והן במקורות שונים – אין להימנע מפרסומו.

כלל גדול בדין⁴³, שכשם שאין להתיר את האסור, כך אין לאסור את המותר. באשר לחשש שמא ההיתר יתפרש באופן מרחיב שלא כהלכה, עמדנו לנגד עינינו דברים נחרצים שכתב מרן הגרש"ז אויערבך⁴⁴:

"ואף שאם יתפשט ההיתר יש לחשוש טובא שקלי הדעת יעשוהו בלי השגחה מעולה על הרופא, ולפי דברינו הרי יש לחוש שהבנים יהיו אח"כ ממזרים, אך בלא"ה אין בכוחנו להעמיד הדת על תילה ולחסום דרך מפני עושי עולה, ולכן אין טעם להחמיר ולאסור את המותר על כשרים וטובים בגלל פוחזים וקלי דעת".

כמובן, אין להתעלם מן החשש להבנה שגויה של "פוחזים וקלי דעת", ועל כן נדרשות הסברה ובקרה מדוייקות מצד סגלי הרבנות שבשטח, כדי לוודא שההיתרים אינם מתרחבים מעבר למה שנאמר בפועל⁴⁵. ואף על פי כן, אין לאסור את המותר, בוודאי לא בעניין שעלול לגרוע מן הפעילות המבצעית.

42 יביע אומר, יורה דעה ז, מא; יחוה דעת ג, נו.

43 ירושלמי עבודה זרה פרק ב הלכה ט; הנהגות איסור והיתר לש"ך יו"ד רמ"ב אות ט; שו"ת יביע אומר אורח חיים ז, לז ועוד.

44 שו"ת מנחת שלמה ב, קכד; בעניין השימוש בהזרעה מלאכותית.

45 יש לעיין מה יהיה הדין כאשר ברור שרבים יבינו ויפרשו את הפסק כהלכתו, ומיעוט יפרשו אותו שלא כהלכה או באופן מרחיב. בשו"ת יוסף אומץ (ז) כתב, שאם גם לאחר הביאור הדבר יראה תמוה לרבים – אין להקל. אמנם, כאשר עסקינן בפיקוח נפש, ובחשש שמא תיגרם תקלה או אי-הבנה שתשפיע גם מבחינה מבצעית, מסתבר יותר לקבוע את ההיתר כלשונו, ולסמוך על סגלי הרבנות הצבאית בשטח שיביהירו, יחדיו ויאכפו שהדברים מתבצעים כהלכה.

י. סגולת שמירת השבת ומצוות המלחמה

כתב הרב אליעזר שנוולד:

"יותר מששמרו ישראל את השבת שמרה השבת על ישראל", במיוחד כשאנו נמצאים ערב כניסה לקרב קשה, שעלולים להיות בו נפגעים רבים ל"ע, אנו זקוקים לשמירה זו ולזכותה של שמירת השבת, לא פחות דברים חשובים אחרים שאנו נוקטים בהם בשעה זו, תפילות, ברכות, ציציות ועוד".

ללא ספק בעידנא דריתחא נדרשת שמירה יתירה, ויש להתחזק ולהשתדל אפילו בקיום מצוות עשה שאינן חיוב⁴⁶, ובכלל כוח רב יש לכל מצווה ומצווה שנעשית על ידי היחיד וכל שכן על ידי הציבור בכללו, הן לחזק את הגוף והן לחזק את הרוח והנפש הזקוקים לחיזוק רב בעת הזאת⁴⁷.

עם זאת, כפי שאנו משיבים ומסבירים לחיילים רבים, המצווה הגדולה שאנו עוסקים בה כעת, היא מצוות המלחמה, ששקולה ללא ספק כנגד כל המצוות כולן, והיא הבסיס להמשך החיים, ובתוך כך לשמירת השבת וכל המצוות כולן של העם היושב בארצו. אם ביחיד אנו אומרים "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה"⁴⁸, וכל הידור בשמירת השבת על חשבון קדושת החיים, נחשב ל"חסידות של שטות"⁴⁹, כל שכן שכן יש לנו לדון בחיי האומה כולה, שחיייה ושלומה קודמים אפילו להלכות פיקוח נפש החמורות כל כך אצל היחיד⁵⁰.

בדומה לכך כתב הגרמ"צ נריה בספרו מלחמות שבת, שהחשמונאים בתחילה נמנעו מלהילחם עם היוונים בשבת, משום שסברו שחובה עליהם למסור את נפשם שלא לחלל את השבת בשעת השמד. אולם כשהוחלט אצלם שיש ביכולתם להילחם ולהביס את היוונים, ועברו מדין 'יחיד' לדין 'ציבור' ו'כלל', יצאו ונלחמו, משום שאדרבה, שמירת השבת תתקיים בכך שיוכלו לשמור שבתות הרבה בעתיד⁵¹.

יתירה מזאת כתב הרמב"ם⁵²:

"נביא שכבר התאמתה נבואתו אצלינו כמו שביארנו, יאמר לנו ביום השבת שנקום כולנו נשים ואנשים ונבעיר אש ונעשה בה כלי זין ונחגרם ונלחם באנשי מקום פלוני היום שהוא שבת ונבוז ממונם ונכבוש נשותיהם, חייבים אנחנו

46 מנחת מא ע"א.

47 ראה אורות, זרעונים, מעשי יצירה.

48 יומא פה ע"א.

49 שו"ת רדב"ז חלק ד סימן סו.

50 שכן עצם היציאה למלחמה כרוכה בסיכום חיים של יחידים רבים.

51 ובדומה לכך ביאר בעל הכלי חמדה בספרו חמדת ישראל (דרך חיים סימן טו"ב).

52 הקדמה לפירוש המשניות.

המצווים בתורת משה לקום מיד, בלי להתמהמה במה שצונו, ונעשה כל אשר יצוה בזריזות וחריצות בלי פקפוק ובלי עכוב, ונאמין בכל מה שנעשה באותו היום שהוא שבת מהבערת האש ועשיית המלאכות והמלחמה וההרג שהיא מצוה, שעליה נקוה גמול מאת ה'".

פשוט שבמלחמה זו, שחזקה עלינו מצוות ה' לצאת לעזרת ישראל מיד צר, ואיננו צריכים להכרעה מיוחדת של נביא, מצווה גדולה להילחם ולעשות כל הנדרש לצרכי המלחמה אף בשבת עצמה. על כן אחר שהתברר לנו מעל לכל ספק שיציאת הלוחמים לביתם מהווה חלק מצרכי המלחמה, לא לחילול שבת תחשב אלא למצוות ה' שמקווים אנו עליה לגמול. מי יתן, וזכות התורה, השבת והמלחמה תעמוד לחיילי צה"ל ולעם ישראל כולו, ונזכה לפעול עם א-ל עד לניצחון. חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי א-להינו וה' יעשה הטוב בעינינו.